
ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 378 (477)

DOI <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.7.18>

Морозова О.С.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу й іноземних мов,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1425-4891>

Морозова О.Г.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та фінансів,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6501-3561>

Морозов О.В.

доктор сільськогосподарських наук, професор,
професор кафедри гідротехнічного будівництва,
водної інженерії та водних технологій,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5617-0813>

Morozova Olena, Morozova Olga, Morozov Oleksiy
Kherson State Agrarian and Economic University

ВИЩА ОСВІТА В УКРАЇНІ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: STATE, TRENDS AND PROSPECTS

Досліджено сучасний стан та перспективи розвитку вищої освіти в Україні. Проаналізовано динаміку закладів вищої освіти в Україні та кількість студентів. Сьогодні в Україні спостерігається зниження за багатьма демографічними показниками, які мають вагомий вплив на освіту. У зв'язку з погіршенням демографії країни виникає проблема укомплектованості студентами закладів вищої освіти. Ця тенденція зі зниженням числа можливих студентів може спричинити скорочення вітчизняних вишів, закриття напрямів підготовки спеціалістів. Тенденція, що склалася, створює найбільшу загрозу для відтворення інтелектуального, культурного та професійного капіталу суспільства та можливостей економіки країни до інноваційного розвитку. Запропоновано шляхи розвитку вищої освіти в сучасних соціально-економічних умовах.

Ключові слова: вища освіта, заклади вищої освіти, університет, здобувачі вищої освіти, навчальний рік.

Исследованы современное состояние и перспективы развития высшего образования в Украине. Проанализирована динамика высших учебных заведений в Украине и количество студентов. Сегодня в Украине наблюдается снижение по многим демографическим показателям, которые оказывают значительное влияние на образование. В связи с ухудшением демографии страны возникает проблема укомплектованности студентами высших учебных заведений. Эта тенденция со снижением числа возможных студентов может привести к сокращению отечественных вузов, закрытию направлений подготов-

ки спеціалістів. Это создает наибольшую угрозу для воспроизведения интеллектуального, культурного и профессионального капитала общества и возможностей экономики страны к инновационному развитию. Предложены пути развития высшего образования в современных социально-экономических условиях.

Ключевые слова: высшее образование, высшие учебные заведения, университет, соискатели высшего образования, учебный год.

The current state and prospects of higher education development in Ukraine are studied. The main problem in the development of higher education in Ukraine is the lack of a long-term strategy for socio-economic development of the country, which complicates the creation of an effective model of higher education, corresponding to the goals of the country's future. The dynamics of higher education institutions in Ukraine and the number of students are analyzed. Today in Ukraine there is a decline in many demographic indexes that have a significant impact on education. Due to the deteriorating demographics of the country there is a problem of staffing enrollment at higher education institutions. This trend, with a decrease in the number of possible students, may lead to a reduction in the number of domestic universities, the closure of higher degree programs. The current trend poses the greatest threat to the reproduction of intellectual, cultural and professional capital of society and the opportunities of the country's economy for innovative development. The ways of development of higher education in modern social and economic conditions are offered. The solution to this problem may be to intensify the export of educational services. The research has found an unstable, but a steady tendency to an increase in the number of foreign students in higher education institutions of Ukraine. As of the 2019–2020 academic year, 59829 foreign students studied in Ukraine. Students mainly come to Ukraine from India, Morocco, Azerbaijan, Turkmenistan, Nigeria, Egypt, Turkey, Israel, China and other countries. The experience of highly developed countries shows that the provision of educational services to foreign students is one of the key factors of economic growth. The country receives additional funds from international students as payment for tuition, as well as the money spent on living in Ukraine. Increasing the attractiveness of higher education institutions for foreign students constantly improves the system of involvement and motivation.

Key words: higher education, institutions of higher education, university, applicants for higher education, academic year.

Постановка проблеми. Україна – велика європейська держава з населенням понад 40 млн осіб, понад 70% людей мають вищу освіту. Але потенціал вищої освіти України не використовується повною мірою суспільством та економікою.

Нормативно-правове поле функціонування та розвитку системи вищої освіти визначається Конституцією України, завдання розвитку законодавства окреслюються Національною доктриною розвитку освіти [1], яка визначає систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію й основні напрями розвитку освіти до 2025 р., та Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. [2]. Наступний рік є останнім роком чинності Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. [2]. Міністерством освіти і науки України у 2020 р. розроблено проєкт Стратегії розвитку вищої освіти України на 2021–2031 рр. (далі – проєкт Стратегії), який розміщено у розділі «Громадське обговорення» офіційного веб-сайту Міністерства [3]. Проєкт Стратегії розроблено відповідно до пункту 1 статті 2 Указу Президента України від 3 червня 2020 р. № 210 «Про вдосконалення вищої освіти в Україні». Отже, інформаційно-аналітичне забезпечення сучасного стану вищої освіти в Україні у багаторічному періоді є актуальним науково-практичним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку сучасної вищої освіти в Україні розглядали вітчизняні науковці, зокрема Г.Г. Кривчик, П.Г. Лузан, І.Г. Передерій, В.В. Сандугей, Л.М. Кравченко, В. Химинець, Ф.І. Хміль та ін. [4–10]. Вплив демографічних процесів на розвиток вищої освіти викладено в роботах В.С. Сафонова [11], А. Шаповал [12]. Але багато проблем залишаються ще невирішеними, зокрема тенденції розвитку вищої освіти у сучасних соціально-економічних умовах.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення сучасних позитивних і негативних тенденцій розвитку вищої освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. За даними Міжнародної асоціації університетів (WHED – World Higher Education Database), у світі налічується близько 18,4 тис університетів [13]. В Україні мережа університетів – одна з найбільш щільних: на 1 млн населення припадає 6,7 університету та всім коледжів, технікумів і професійно-технічних училищ. Дещо більша щільність мережі університетів у Польщі – 9,2 університету (та прирівняні до них закладів вищої освіти (ЗВО)), у Німеччині та Великій Британії мережа університетів менша за охопленням – відповідно 4,3 та 3,7 університету на 1 млн населення.

Станом на 2019/2020 н. р. кількість закладів вищої освіти в Україні (університетів, інститутів, академій) порівняно з 2010/2011 н. р. зменшилася на 194 од. (23,9%) і становить 619 од. (рис. 1). За період, охоплений дослідженнями (2010/11–2019/20 н. р.), мережа закладів вищої освіти в Україні у цілому зростає.

Кількість державних та комунальних закладів вищої освіти в Україні порівняно з 2010/2011 н. р. зменшилася на 130 од. (38,0%) і становить 504 од. Запровадження в Україні ринкових відносин у всіх сферах життєдіяльності суспільства викликало появу поряд із державними також і закладів вищої освіти приватної та корпоративної форм власності. За період, охоплений дослідженнями (2010/11–2019/20 н. р.), кількість закладів вищої освіти приватної та корпоративної форм власності стрімко зменшилася і станом на 2019/2020 н. р. становила 115 закладів (рис. 1). Станом на 2019/2020 н. р. приватні та корпоративні заклади вищої освіти становлять лише 18,6% від усіх закладів країни. Кількість університетів, академій та інститутів державної та комунальної форм власності у 2019/2020 н. р. становить 81,4%, тобто головним провайдером вищої освіти залишається держава.

Подібний розподіл між державною та приватною формами у Німеччині (66,3% державних університетів); у Польщі та Великій Британії ситуація протилежна, питома вага державних університетів становить 38,1% та 21,8% відповідно [3], але однозначний висновок про ефективність закладів вищої освіти можна зробити за показниками якості освіти. За останні роки суттєво зменшилася кількість студентів у закладах вищої освіти (рис. 2).

Причинами такої негативної тенденції є демографічна ситуація в країні, зменшення державного фінансування навчання, ускладнення вступу із запровадженням обов'язкового ЗНО та виїзд для продовження навчання за кордон.

Підтверджує вищезазначені тенденції і показник охоплення вищою освітою населення України. Якщо у 2010/2011 н. р. на 10 тис населення припадало 557 здобувачів вищої освіти, то в 2019/2020 н. р. показник становив уже 343 особи (рис. 3). Така ситуація пов'язана, перш за все, з демографічною кризою, яка спостерігалася в Україні й яка не відобразилася на кількості студентів закладів вищої освіти. Демографічна криза становить один із найсуттєвіших ризиків для системи вищої освіти України, простояти якому найважче, оскільки він має довготривалий вплив.

Формування контингенту здобувачів вищої освіти в Україні початкового та першого рівнів значною мірою визначається кількістю випускників шкіл – потенційних студентів закладів вищої освіти (рис. 4 а, 4б, табл. 1).

Протягом 2021–2026 рр., зважаючи на вікову структуру населення України, кількість випускників шкіл потроху зростатиме. Тож можна очікувати на збільшення потенційної кількості абітурієнтів у середньо- та довгостроковому періоді. Але за 5–10 років може відбутися нова спадна хвиля кількості випускників та вищих навчальних закладів, що створює додаткові ризики для довгострокового розвитку вищої освіти в Україні.

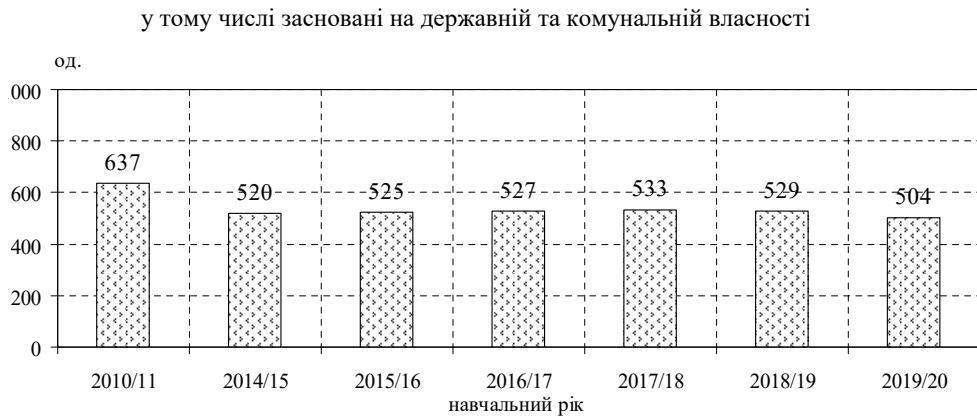
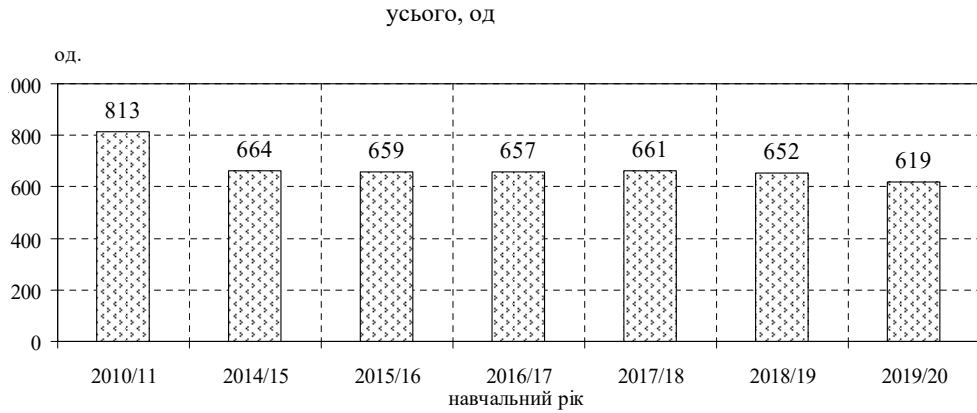
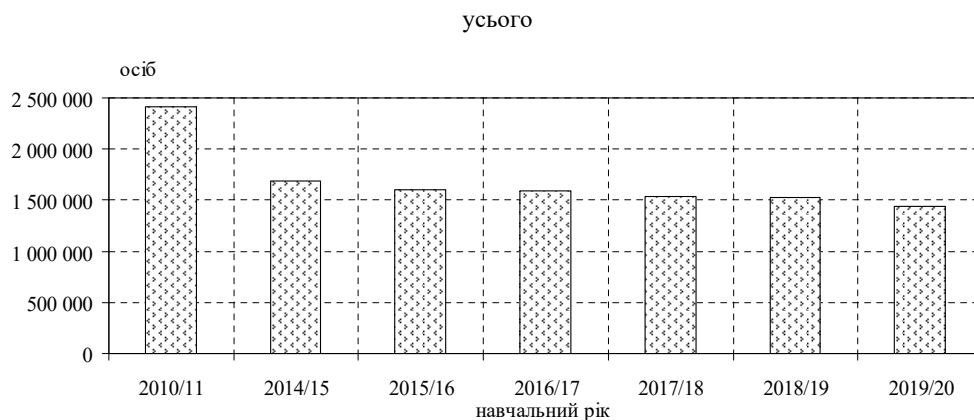
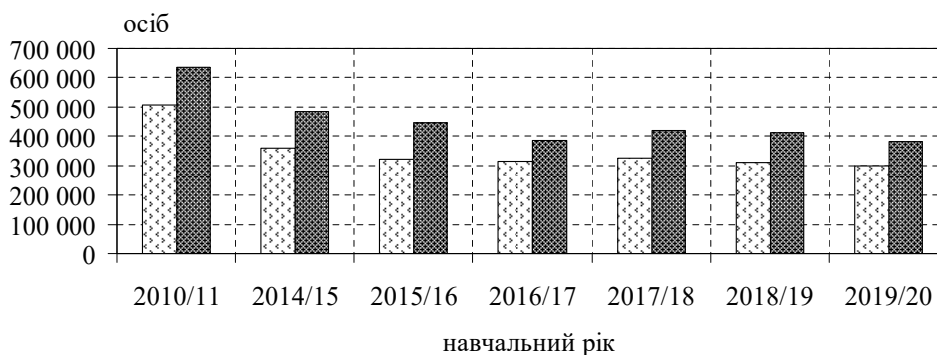

Рис. 1. Кількість закладів вищої освіти України
 Джерело: дані Державної служби статистики України [14]

у тому числі кількість осіб, прийнятих на навчання та випущених із ЗВО

□ Кількість осіб, прийнятих на навчання (усього)* ■ Кількість осіб, випущених із ЗВО (усього)**

Рис. 2. Кількість студентів у закладах вищої освіти України

Джерело: побудовано за [14]

* Особи, уперше прийняті до ЗВО (без тих, що продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітнього ступеня (освітньо-кваліфікаційного рівня)), з 2019/2020 н. р. – особи, які вперше прийняті на навчання до ЗВО.

** Випущено фахівців (без урахування осіб, що продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітнього ступеня (освітньо-кваліфікаційного рівня)), з 2019/2020 н. р. – особи, які після отримання диплома про здобуття відповідного освітнього ступеня (освітньо-кваліфікаційного рівня) завершили навчання у ЗВО і залишили його.

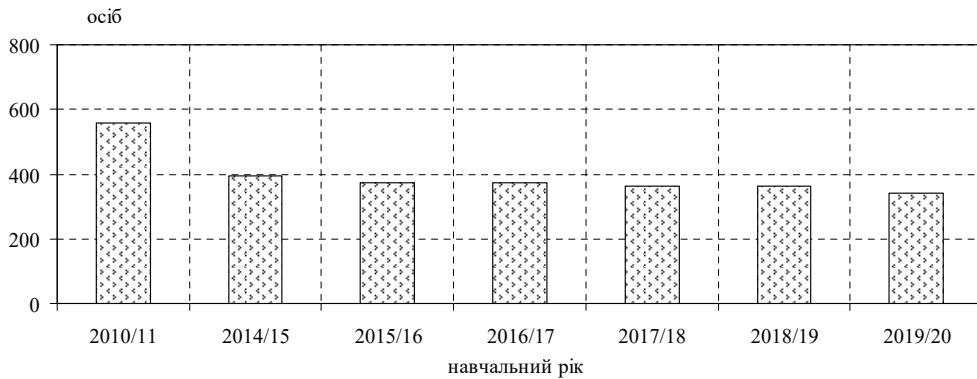

Рис. 3. Кількість студентів у розрахунку на 10 тис населення*

Джерело: побудовано за [14]

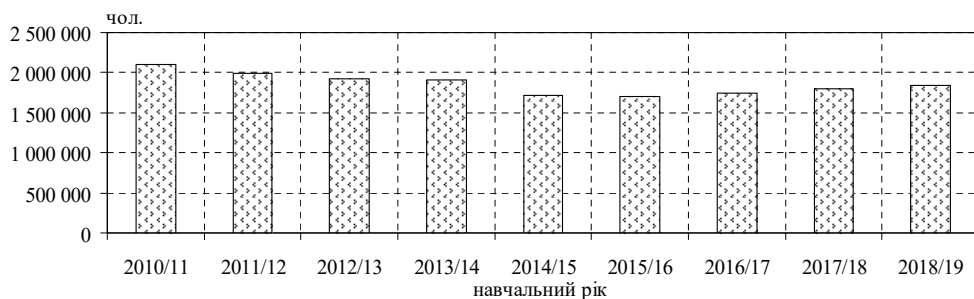
* У розрахунку використано чисельність наявного населення: для даних за 2010/2011 н. р. – на 01.01.2011, за 2014/2015 – чисельність (за оцінкою) на 01.01.2015, за 2015/2016 – чисельність (за оцінкою) на 01.01.2016, за 2016/2017 – чисельність (за оцінкою) на 01.01.2017, за 2017/2018 – чисельність (за оцінкою) на 01.01.2018, за 2018/2019 – чисельність (за оцінкою) на 01.01.2019, за 2019/2020 н. р. – чисельність (за оцінкою) на 01.01.2020.

Таблиця 1

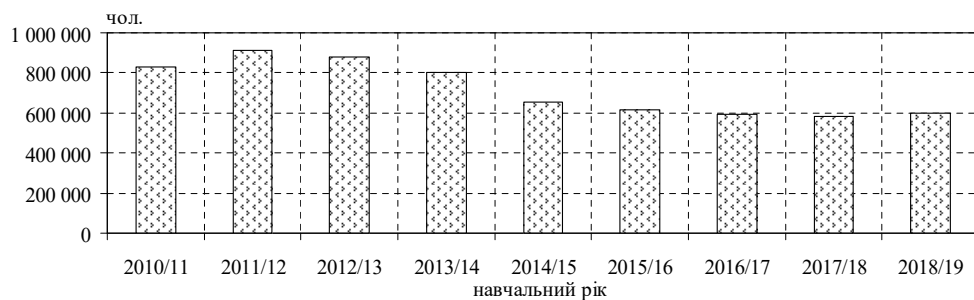
**Співставлення освітніх рівнів
за Міжнародною стандартною класифікацією освіти МСКО – 2011
із національними освітніми програмами**

Назва освітнього рівня за МСКО	Тривалість навчання	Назва національних освітніх ступенів, освітньо-кваліфікаційних рівнів
перший етап середньої освіти	5 років	Учні 5–9-х класів денних і вечірніх закладів загальної середньої освіти, які здобувають базову середню освіту
другий етап середньої освіти	2 (3) роки	Учні 10–11 (12) класів денних і 10–16-х класів вечірніх закладів загальної середньої освіти, учні (слухачі) закладів професійної (професійно-технічної) освіти, які здобувають повну загальну середню освіту
післясередня не вища освіта	2 роки	Учні (слухачі) закладів професійної (професійно-технічної) освіти, які здобувають професійну (професійно-технічну) освіту
короткий цикл вищої освіти	2 роки	Студенти закладів вищої освіти, які здобувають ступінь вищої освіти «молодший бакалавр» або освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст»
бакалаврат або його еквівалент	4 роки	Студенти закладів вищої освіти, які здобувають ступінь вищої освіти «бакалавр»
магістратура або її еквівалент	2 роки	Студенти закладів вищої освіти, які здобувають ступінь вищої освіти «магістр» або освітньо-кваліфікаційний рівень «спеціаліст»
докторантура або її еквівалент	4 роки	Здобувачі наукового ступеня вищої освіти «доктор філософії» та «доктор наук»

а) перший етап середньої освіти

б) другий етап середньої освіти

в) післясередня не вища освіта

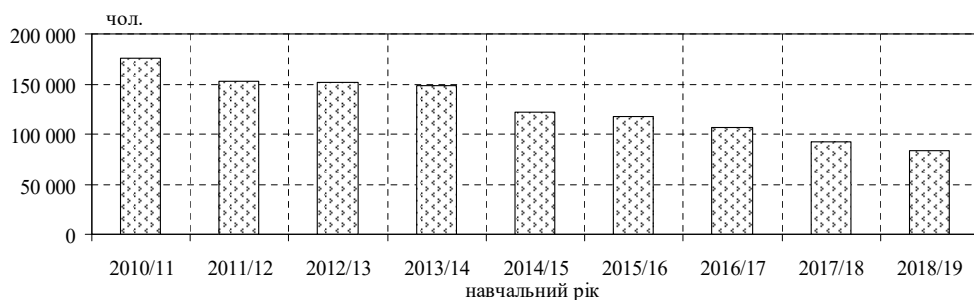

Рис. 4. Розподіл кількості учнів, слухачів закладів освіти України за Міжнародною стандартною класифікацією освіти МСКО – 2011

* 2010/11-2014/15 – включаючи учнів, слухачів та студентів закладів освіти Автономної Республіки Крим та м. Севастополя.

** 2015/16-2018/19 – без урахування учнів, слухачів та студентів закладів освіти тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

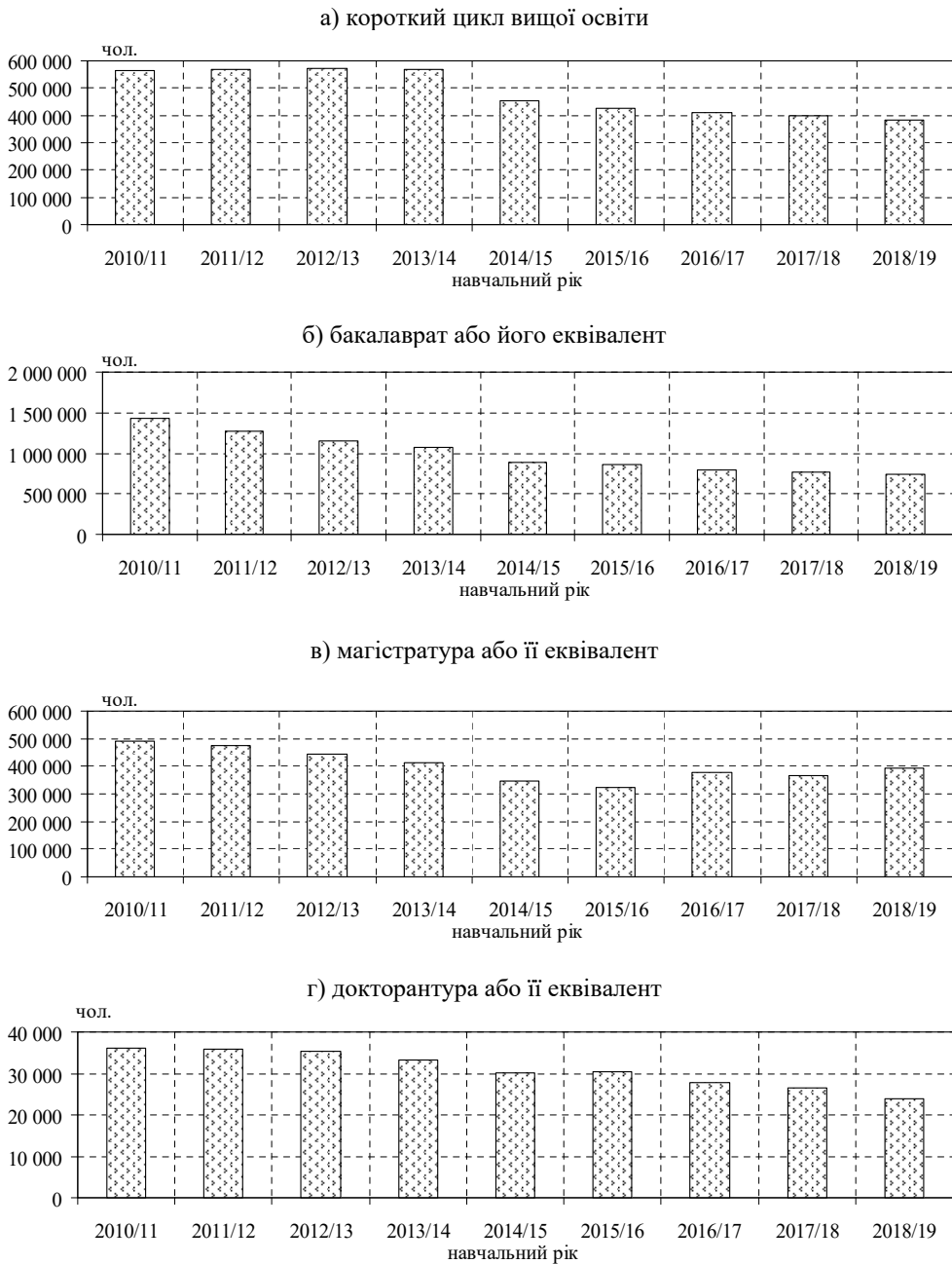

Рис. 5. Розподіл кількості слухачів та студентів закладів вищої освіти України за Міжнародною стандартною класифікацією освіти МСКО – 2011

* 2010/11-2014/15 – включаючи учнів, слухачів та студентів закладів освіти Автономної Республіки Крим та м. Севастополя.

** 2015/16-2018/19 – без урахування учнів, слухачів та студентів закладів освіти тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Одним зі шляхів збільшення кількості здобувачів вищої освіти в Україні є залучення іноземних студентів. До України приїжджають студенти з Індії, Марокко, Республіки Азербайджан, Туркменістану, Нігерії, Єгипту, Туреччини, Ізраїлю, Китаю та інших країн (рис. 6). Станом на 2019/2020 н. р. в Україні навчалось 59 829 іноземних студентів. Дослідженнями встановлена нестійка, але стала тенденція до збільшення кількості студентів-іноземців у закладах вищої освіти України [7]. Зростання кількості іноземних студентів у ЗВО України позитивно впливає на її економіку, оскільки майже всі вони навчаються за власні кошти. Просування українських ЗВО на цей потужний ринок зміцнить позиції країни у світовому освітньому просторі та надасть стійкості системі вищої освіти.

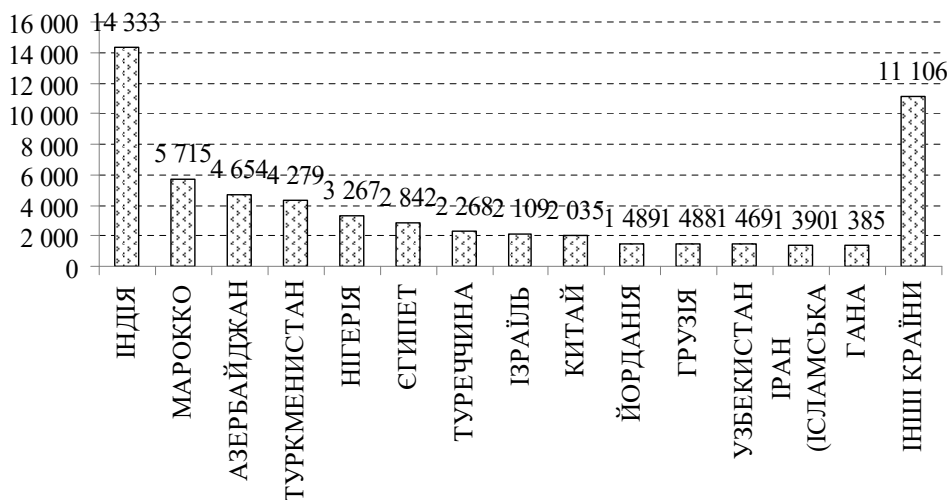

Рис. 6. Структурний склад студентів-іноземців у закладах вищої освіти України на початок 2019/2020 навчального року

Висновки. Головною проблемою розвитку вищої освіти в Україні залишається відсутність довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку держави, що ускладнює створення ефективної моделі вищої освіти, адекватної цілям майбутнього країни.

Сьогодні в Україні спостерігається зниження за багатьма демографічними показниками, які мають вагомий вплив на освіту. У зв'язку з погіршенням демографії країни виникає проблема укомплектованості студентами закладів вищої освіти. Ця тенденція зі зниженням числа можливих студентів може спричинити скорочення вітчизняних вишів, закриття напрямів підготовки спеціалістів. Це створює найбільшу загрозу для відтворення інтелектуального, культурного та професійного капіталу суспільства та можливостей економіки країни до інноваційного розвитку.

Вирішенням даної проблеми може стати активізація експорту освітніх послуг. Досвід високорозвинених країн указує на те, що надання освітніх послуг іноземним студентам є одним із ключових чинників економічного зростання. Країна отримує додаткові кошти від закордонних студентів як оплату за навчання, а також за витрачені кошти на проживання в Україні. Підвищення привабливості закладів вищої освіти (ЗВО) для іноземних студентів постійно потребує удосконалення системи залучення та мотивації.

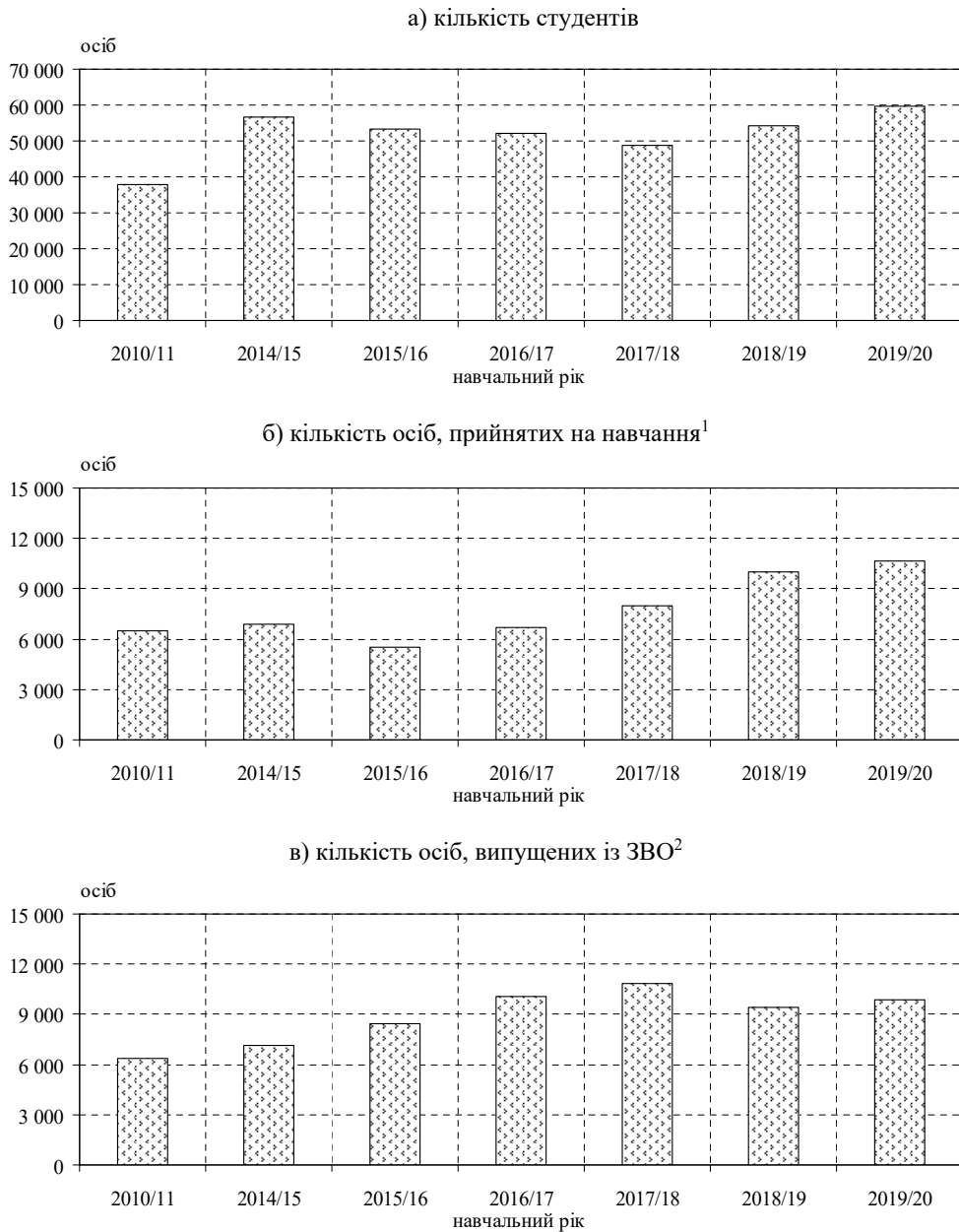

Рис. 7. Динаміка кількості студентів – іноземців у закладах вищої освіти України

¹ Особи, уперше прийняті до ЗВО (без тих, що продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітнього ступеня (освітньо-кваліфікаційного рівня)), з 2019/2020 н. р. – особи, які вперше прийняті на навчання до ЗВО.

² Випущено фахівців (без урахування осіб, що продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітнього ступеня (освітньо-кваліфікаційного рівня)), з 2019/2020 н. р. – особи, які після отримання диплома про здобуття відповідного освітнього ступеня (освітньо-кваліфікаційного рівня) завершили навчання у ЗВО і залишили його.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17.04.2002 № 347/2002.
2. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25.06.2013 № 344/2013.
3. Проект Стратегії розвитку вищої освіти України на 2021–2031 роки. URL: http://www.reform.org.ua/proj_edu_strategy_2021-2031.pdf.
4. Кривчик Г.Г. Вища школа і Болонський процес : конспект лекцій. Дніпропетровськ : ПДАБА, ДРІДУ, 2008. 34 с.
5. Лузан П.Г., Васюк О.В. Історія педагогіки та освіти : навчальний посібник ; 2-е вид., доп. і перероб. Київ : ДАКККиМ, 2010. 296 с.
6. Передерій І.Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: історичний аспект. Полтава : ПолтНТУ, 2009. 160 с.
7. Сандугей В.В. Освіта як фактор конкурентоспроможності вітчизняної робочої сили з позиції глобалізаційної перспективи. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право.* 2014. Вип. 25. С. 55–63.
8. Кравченко Л.М. Неперервна педагогічна підготовка менеджера освіти : монографія. Полтава : Техсервіс, 2006. 420 с.
9. Химинець В. Інноваційна освітня діяльність. Тернопіль : Мандрівець, 2009. 360 с.
10. Хміль Ф.І. Ділове спілкування : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004. 280 с.
11. Сафонова В. С. Прогнозні аспекти розвитку вищої освіти в умовах демографічної кризи в Україні. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Економіка.* 2010. Вип. 8. С. 122–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_ekon_2010_8_15
12. Шаповал А., Маргиненко Ю. Комплексні чинники впливу на демографічні перспективи народонаселення України в період демографічно-економічної кризи. *Віче.* 2010. № 6. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/9926/1/53.pdf>.
13. World Higher Education Database. URL: https://www.whed.net/results_institutions.php.
14. Статистичні дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References:

1. Ykaz Prezideta Ukrayny (2002) «Pro Natzionalny doktriny rozvitky osvity» [On the National Doctrine of Education Development] vid 17.04. 2002 № 347/2002.
2. Ykaz Prezideta Ukrayny (2013) «Pro Natzionalny strategiy rozvitky osvity v Ukrayny na period do 2021 roku» [On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021] vid 25.06.2013 № 344/2013.
3. Proekt Strategiy rozvitky vishoy osvity Ukrayny na 2021–2031 roky (2020) [Draft Strategy for the Development of Higher Education of Ukraine for 2021-2031]. Available at: http://www.reform.org.ua/proj_edu_strategy_2021-2031.pdf
4. Krivhuk G.G. (2008) Visha osvita I Bolonskiy prozes [Higher School and the Bologna Process]. Dnipropetrovsk: PDABA, DRIDY. (in Ukrainian)
5. Luzan P.G., Vasyk O.V. (2010) Istoria pedagogiky ta osvity [History of pedagogy and education]. Kyiv: DAKKKiM. (in Ukrainian)
6. Perederiy I.G. (2009) Rozbudova natzionalnoy sistemy osvity v Ukrainy za doby Zentralnoy Rady [Development of the national education system in Ukraine during the Central Rada]. Poltava: Vid-vo PoltNTU. (in Ukrainian)
7. Saungey V.V. Osvita yk factor konkurentnospromognosti vitgiznyanoy robohooy silu z pozitzyy globalyztatziionnoy perspektivy [Education as a factor in the competitiveness of the domestic workforce from the standpoint of globalization]. *Ukrainian Naukoviy chasopis NPU imeni M.P. Dragomanova. Seria 18. Ekonomika i pravo*, vol. 25, pp. 55–63.
8. Kravchenko L.M. (2006) Neperervna padagogichna pidgotovka menedgera osvity [Continuous pedagogical training of an education manager]. Poltava: Texservis. (in Ukrainian)
9. Khymynecj V. Innovacijna osvitnja dijaljnistj [Innovative educational activities]. Ternopil: Mandrivez. (in Ukrainian)
10. Khmil F.I. (2004) Dilove spilkyvania [Business communication]. Kyiv: Academvid. (in Ukrainian)

11. Safonova V. (2010) Prognozni aspekty rozvitky vishoy osvity v umovax demograficnoy kryzy v Ukraini [Forecast aspects of higher education development in the conditions of demographic crisis in Ukraine]. *Naukovyy visnyk Akademiji muncypal'nogho upravlinnja. Serija : Ekonomika*, vol. 8, pp. 122–129. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_ekon_2010_8_15

12. Shapoval A., Martinenko U. (2010) Kompleksny thinniki vplivu na demograficni perspektivy narodonaselenia Ukrainy v period demograficno-economihnoy kryzy [Complex factors influencing the demographic prospects of the population of Ukraine during the demographic and economic crisis]. Kyiv: Vithe. (in Ukrainian)

13. World Higher Education Database. Available at: https://www.whed.net/results_institutions.php.

14. Statistichni dani Derzhavnoy slygby statistiky (2020) [Statistical data of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.